

5. Іваницька Н. Б. Процесуальність як універсальна категорія українського та англійського дієслова / Н. Б. Іваницька // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Зб. наук. праць. Ч. 1. – Хмельницький : Вид-во ХНУ, 2007. – С. 237–241.
6. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 423 с.
7. Словник української мови в 11-ти томах. –К. : Наук. думка, 1970-1980.
8. Толковый словарь русских глаголов. Идеографическое описание: Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы / [под ред. Л. Г. Бабенко]. – М. : АСТ Пресс, 1999. – 704 с.
9. Штернеманн Р. и др. Введение в контрастивную лингвистику / Р. Штернеманн // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. – М. : Прогресс, 1989. – С. 152–178.
10. Oxford English Dictionary Online / [ed by J Simpson]. – Режим доступу: <http://dictionary.oed.com>
11. Longman Dictionary of Contemporary English : [словник]. – Edinburgh Gate : Longman, 2001. – 1668 с.
12. New Webster's Dictionary / [ed. by R.F. Patterson]. – Miami ; Florida : Paradise Press, Inc., 1994. – 223 p.

*Коцюба З. Г.
Інститут мовознавства
імені О. О. Потебні НАН України*

ОПОЗИЦІЙНЕ СТРУКТУРУВАННЯ ДІЙСНОСТІ ЯК ОСНОВА ПОБУДОВИ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ У ПАРЕМІЙНИХ ФОНДАХ МОВ

Понад сімдесят років тому пареміолог А. Тейлор серед загальних проблем, з якими стикаються всі дослідники паремій, називає одну з найбільш важливих – відсутність єдиного підходу до розуміння прислів'я і, відповідно, відсутність його загальноприйнятої дефініції [19, 2]. Суттєвим є також і те, що паремійний жанр належить не певній культурі, а характерний для більшості з них. А це означає, що визначення прислів'я також повинно мати міжкультурний характер і відповідати умовам усіх культур, в яких зареєстрований жанр [5, 32]. Така непослідовність тлумачення самого об'єкта дослідження може бути пояснена як його семантичною, логічною, образною багатогранністю, складністю формальної організації, так і невизначеним статусом серед одиниць мовної системи. За час, що минув від написання згаданої праці А. Тейлора, проблема визначення прислів'я не була розв'язана. Автори більшості сучасних досліджень намагаються подати власне розуміння понять паремія, прислів'я і приказка, при чому їх тлумачення часто суттєво різняться.

Якщо взяти за вихідне визначення Н. Барлі, за яким прислів'я – це загальноприйняте стандартне висловлювання щодо моральних або категоріальних імперативів у клішованій метафоричній парадигматичній формі, що аналізує фундаментальні логічні взаємозв'язки [1, 133], то закон протиріччя, як один із основних законів логіки [18, 246], отримав якнайповніше вираження в пареміях, адже саме опозиційність, за свідченнями багатьох пареміологів, є однією з універсальних характеристик прислів'я. На думку Г. Пермякова, темою будь-якого прислів'я чи приказки є не відповідне слово або думка і навіть не певна сфера людської діяльності, а інваріантна пара протиставлень, незалежно від того, якими реаліями ця пара представлена і в яких взаємозв'язках ці реалії перебувають. До відповідної пари протиставлень зводиться смисл паремійних образів [12, 31–33]. Однією з поліфункціональних “аксіом свідомості” наших предків є прагнення використовувати закладені в прислів'ях бінарні опозиції для опису світу і регуляції людських стосунків. Ці класифікатори також структурують оцінку і пізнавальну діяльність людей.

Наприклад, сама готовність пізнання включає опозиції “розум – глупота”, “знання – незнання”, “істина – брехня” тощо [11, 84–85]. Оскільки уніфікація змісту паремій відбувається під впливом форм мислення, які сприяють його систематизації та упорядкуванню, то характеристика опозиційного підходу до аналізу прислів'їв і приказок, якій присвячена пропонована стаття, дасть змогу виявити ментальні передумови універсальності паремійних фондів мов.

Опозиційний спосіб побудови логічних взаємозв'язків у пареміях не випадковий, адже саме контраст займає домінуючі позиції у становленні мовної свідомості і підсвідомості носіїв мови. У ранньому дитинстві усвідомлення відмінностей передуює розумінню подібностей. Що ж до когнітивної діяльності, то схильність людей мислити опозиціями, розглядаючи одну річ як щось протилежне іншій, є вродженою стратегією нашого мислення. Побуває навіть думка, що контраст є основою сприйняття [2, 5–7].

Архаїчне мислення доволі активно і вільно маніпулює досить обширним набором опозицій, вихідним матеріалом яких зазвичай виступають конкретні образи тварин, рослин, предметів, небесних світил та інших природних об'єктів, а також прототипові загальні якості, ознаки, форма тощо. Ці опозиції розміщуються на різних рівнях і взаємодіють між собою [10, 74]. Такий тип мислення послужив основою творення давніх ритуалів і міфології. Результати системних і ґрунтовних досліджень дуалістичних міфологій [О. Афанасьєв, К. Леві-Строс, О. Золотарьов, В. Іванов, В. Топоров, Т. Цив'ян, А. Байбурін, М. Уваров], сформували методологічне підґрунтя для опозиційного підходу до аналізу матеріалу в різних царинах гуманітарних знань і широко висвітлюються в наукових працях [див. 16, 68–69; 15, 6–7; 9, 26–30; 10, 74–76]. Описані й схарактеризовані також типи семантичних та семіотичних протиставлень з урахуванням понять логіки та здобутків у сфері лексичної семантики, зокрема контрарні, контрадикторні, партиципаційні та комплементарні опозиції [16, 70–73].

За типом світосприйняття до міфології тяжіє народна поезія. Так, О. Потебня, досліджуючи символи народної поезії, обрядів, вірувань, для визначення етимології слів накреслює основний ряд семіотичних протиставлень слов'янської картини світу, зокрема життя – смерть, доля – недоля тощо [13].

У більшості галузей науки сьогодні використовуються бінарні опозиції й дихотомні контрасти як прийоми дослідження. Так, приміром, С. Воркачов припускає, що теоретично відношення концепт – його мовна реалізація в концептології можна було б змоделювати на базі антонімної парадигми в лексиці, яка фіксує різницю всередині однієї сутності (радість – горе, щастя – лихо, любов – ненависть та ін.) [4, 64–72]. Аналіз базових опозицій, системних елементів і зв'язків між ними використовується також при дослідженні ментальності, що поєднує аналітичне мислення, розвинуті форми свідомості з напівусвідомленими культурними кодами [11, 23]. Методологічна універсальність цього підходу пояснюється її узгодженістю з ключовим принципом розвитку об'єктивного світу і пізнання – принципом протиріччя, одночасного взаємопроникнення і взаємовиключення протилежних сторін предметів і явищ. Метод опозицій передбачає не тільки контрастне зіставлення її крайніх членів, але й їх медіацію і доповнюваність, а також нейтралізацію і синтез [2, 7–8].

Таким чином, саме опозиційні пари формують межі поля смислів культури. Існують опозиції специфічні, характерні лише для певної (чи певних) культур, і базові, які мають універсальний характер. Описаний в універсальній таксономній схемі набір опозицій і традиційних символів, якими оперує кожна культура, можна порівняти з тим загальним інвентарем, який встановлений у загальній фонетиці, фонології, граматиці.

Так само, як специфіка мови виявляє себе у виборі деяких можливих категорій із загального набору, кожна культура відрізняється своїм способом використання і розвитку універсальних протиставлень [6, 411]. Порівняння всіх відомих на сьогодні фактів показує, що строго універсальним є принцип побудови й існування лише деяких пар ознак (лівий – правий, чоловічий – жіночий), але розподіл ознак за рядами і зв'язки між ними можуть варіюватися [7, 516]. Уже навіть традиційні взаємозв'язки між універсальною просторовою опозицією правий – лівий і протиставленням етичного порядку добро – зло є умовними і в певних культурах можуть бути інверсованими.

Особлива роль протиставлення в художній літературі, зокрема поезії, у всіх жанрах усної народної творчості (де контраст виконує сюжетотворчі функції, виступає композиційним і стилістичним прийомом) зумовлена як специфікою когнітивної діяльності, генетичною схильністю людей до оперування опозиціями, так і психофізичними особливостями творчого мислення, породженням якого є авторські художні твори та фольклорні тексти різних жанрів. Так, за результатами експериментів американського психотерапевта А. Ротенберга, у творчих особистостей, в яких особливо активна права півкуля головного мозку, проявляється сильна тенденція мислити опозиціями і запереченнями, використовуючи метод протиставлення при розв'язанні доволі простих завдань [10, 75].

Лінгвісти різних епох висловлювали переконання в тому, що відношення тотожності і відмінності, аналогічності та неаналогічності виступають ядровою структурою мови, її субінваріантними відношеннями, що реалізуються на всіх рівнях мовної системи [8, 348]. Опозиційність найповніше проявляє себе в антонімії – одній із мовних універсалій, що стосується не лише кореляцій між словами в межах семантичного поля, але й між парадигмами і полями, а також є способом організації лексико-семантичних макрополів. Розмежування логічних і лінгвістичних опозицій, що є важливим для опозитивного аналізу [17, 405], при дослідженні прислів'їв і приказок, які є одиницями мови, текстами і знаками певних ситуацій, при чому “характер відношень між речами і складає основний смисл будь-якого прислів'я чи приказки” [12, 18], не завжди можливе. Так, у “Переліку інваріантних тематичних пар, які лежать в основі предметних тематичних груп прислів'їв різних народів”, укладеному Г. Пермяковим, із 146 пар 83 репрезентовані лексичними антонімами, 28 виражають контрадикторні або контрарні поняття, хоч і не відповідають усім критеріям антонімності. Іншими словами, компоненти 75% тематичних опозицій пов'язані асоціаціями за контрастом і в системі мови [2, 11]. Опозиційність логічна, взята за основу побудови інваріантних паремійних тематичних пар, у прислів'ях і приказках поєднується з опозиційністю власне мовною, яка реалізується через композиційні та стилістичні засоби контрасту, що фіксують дихотомне сприйняття предмета мовлення. Можливо, саме в полемічній зарядженості і діалогічній суті контрасту коріниться його універсальність як поетичного принципу і засобу паремійного жанру, особлива значущість цієї особливості розгортання мовлення для організації і функціонування прислів'я, яке є узагальненим результатом філогенетичного діалогу між минулим, сучасним і майбутнім. Очевидно, потєбнянське бачення генези прислів'я як результату процесу згущення об'ємних текстів (здебільшого байки чи оповідання) [14, 74–76], дає підстави Т. Бочиній висновувати, що опозитивне прислів'я є своєрідним резюме діахронного діалогу, згорнутого в риторичний монолог, що пояснює комунікативну активність прислів'я, яка виражається у функціях впливу, переконання, навіювання і повчання [2, 182]. Саме процес згортання думки О. Потєбня зараховує до числа явищ,

що мають величезну вагу для людської думки, оскільки приводить до її ускладнення і збільшення швидкості руху [14, 75–76].

Розмірковуючи над способами дослідження “глибинної структури” прислів'я, А. Дандис висловлює переконання, що пошуки “глибинної структури” на противагу “поверхневій структурі” Н. Хомського за своїм духом подібні до фрейдівського протиставлення “несвідомого” і “свідомого” й юнгівського прагнення до “архетипу”. Те саме можна сказати і про спроби К. Леві-Строса виділити парадигматичну структуру, що лежить в основі різноманітних синтагматичних структур. Фактично, і Н. Хомський, і К. Юнг, і К. Леві-Строс зайняті пошуками Загального, в якому вигляді воно б не проявлялося – у формі “глибинної структури”, “архетипу” чи “бінарно-опозиційної” парадигми [5, 16].

Проте навіть якщо вважати прислів'я і приказки знаками певних ситуацій або певних відношень між предметами, то твердження Г. Пермякова про те, що для паремій важлива суть модельованої життєвої (або уявної) ситуації, а не “оздоблення”, зовнішня образність [12, 18], є дещо категоричним, адже між планом змісту і планом вираження, незалежно від волі людей, які умовно наділяють знаки смислом, існує взаємне притягання. Певний тип думки шукає певний, найадекватніший “матеріал” для знакового вираження, який, відповідно, намагається не лише поєднатися умовним зв'язком зі змістом, але й виразити цей зміст [11, 23]. Організація екстралінгвального досвіду в прислів'ях і приказках відбувається через комплексне залучення логічного і мовного апаратів, хоча виникнення протиріч між універсальністю людської логіки і психології та національністю форм мовного вираження неминучі.

Висновки. Опозиційний підхід до аналізу паремій є одним із найадекватніших способів пошуку універсального в різномовному проverbs'яльному просторі. Якщо виходити з того, що паремійний фонд мови – це слабо організована і стихійно складена, але все ж система народних уявлень про світ і людину в ньому, то ця система може бути подана як сукупність внутрішніх і зовнішніх універсальних та національно специфічних зв'язків паремійної опозиції “добро – зло” (що є універсальною базовою опозицією в царині етичного), а також “багатство – бідність”, “розум – глупота”, які трактуємо як універсальні матричні паремійні протиставлення, що є спільними для побутової свідомості багатьох народів. “Хоча всередині кожної конкретної мови кожен елемент належить до особливої сітки елементів і займає спеціальне місце в особливій сітці зв'язків, зіставляючи дві (чи більше) мови, ми не можемо розраховувати на те, що знайдемо ідентичні сітки взаємозв'язків. Водночас ми можемо розраховувати знайти кореспондуючі набори неозначених” [3, 19]. Перспективним є аналіз цих опозицій як основи паремійної асоціативно-вербальної сітки, на яку накладаються найрізноманітніші універсальні та етноспецифічні зв'язки, що підтверджує думку про те, що під покровом варіацій субстанції приховано універсальні закономірності формальної логіки.

Л і т е р а т у р а :

1. Барли Н. Структурный подход к пословице и максиме / Н. Барли // Паремиилогические исследования. Сб. статей. – М. : Гл. ред. восточной л-ры, 1984. – С. 126 – 148.
2. Бочина Т. Г. Стилистика контраста: Очерки по языку русских пословиц / Татьяна Геннадиевна Бочина. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2002. – 196 с.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая / Пер. с англ. А. Д. Шмелева. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
4. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической

- парадигми в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
5. Дандис А. О структуре пословицы / А. Дандис // Паремно-этимологический сборник: Пословица. Загадка: Структура, смысл, текст. – М.: Наука, 1978. – С. 13–34.
 6. Иванов Вяч. Вс. Взаимоотношение динамического исследования эволюции языка, текста и культуры (К постановке проблемы) / В. В. Иванов // Известия АН. Сер. литературы и языка. – Т. 41. – 1982. – № 5. – С. 406–419.
 7. Иванов Вяч. Вс. Избранные труды по семиотике и истории культуры. – Т. 1. Знаковые системы / Вячеслав Васильевич Иванов. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 911 с.
 8. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд., доп. – М.: Большая Рос. энциклопедия, 2002. – 709 с.
 9. Мельникова А. А. Язык и национальный характер. Взаимосвязь структуры языка и ментальности / Алла Александровна Мельникова. – СПб.: Речь, 2003. – 320 с.
 10. Меркулов И. П. Когнитивные особенности архаического мышления / И. П. Меркулов // Противоречие и дискурс. – М.: ИФРАН, 2005. – С. 63–79.
 11. Морозов А. В. Фольклор в духовной культуре восточных славян: ментальные предпосылки функционирования / Александр Владимирович Морозов. – Вильнюс: ЗАО “Ксения”, 2005. – 196 с.
 12. Пермяков Г. Л. Грамматика пословичной мудрости / Г. Л. Пермяков // Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки народов Востока. Систематизированное собрание изречений двухсот народов. – М.: Лабиринт, 2001. – С. 9–60.
 13. Потебня А. А. Слово и миф / Александр Афанасьевич Потебня. – М.: Правда, 1989. – 624 с.
 14. Потебня О. О. 3 лекцій теорії словесності. Байка, прислів'я, приповідка / Олександр Опанасович Потебня / За ред. проф. О. Ветухова та Ф. Зелінського. – Харків: Держ. вид-во України, 1930. – 112 с.
 15. Решетнікова І. В. Опозиції в східнослов'янській традиційній культурі (на матеріалі народної ритуально-театралізованої обрядності): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.01 “Теорія та історія культури” / І. В. Решетнікова. – К., 2001. – 20 с.
 16. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі / Олег Володимирович Тищенко. – К.: Київ. держ. лінгв. ун-т, 2000. – 236 с.
 17. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
 18. Философский словарь: Основан Г. Шмидтом. – 22-е, новое, переработ. изд. под ред. Г. Шишкоффа / Пер. с нем. – М.: Республика, 2003. – 575 с.
 19. Taylor A. Problems in the Study of Proverbs / A. Taylor // The Journal of American Folklore 47. – 1934. – P. 1–21.

Махачашвілі Р. К.

Запорізький національний університет

КОГНІТИВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОЕКЦІЇ АНТРОПНОГО ЯДРА НА АНГЛОМОВНУ ІННОВАЦІЙНУ ЛІНГВОСФЕРУ

Мова – це не просто засіб висловлення й передачі готової думки, а сила, що творить цю думку [4]. За твердженням сучасних учених, все, що може зробити людина, – це створити (в мові, релігії, мистецтві, науці) свій власний універсум – “символічний всесвіт”, який відкриває перед нею можливість розуміти та тлумачити, зв’язувати та організовувати, синтезувати та узагальнювати досвід людства, а також знаходити індивідуальність через прилучення до культурного космосу [7]. *Лінгвосфера* як комплексна, інтегрована, багатовимірна сутність є об’єктом дослідження майже всіх галузей сучасної гуманітарної науки (філософії, психології, соціології, культурології, тощо). Більш того, англomовна інноваційна лінгвосфера як така (багатовимірна, складноорганізована, динамічна система) є своєрідним “полігоном” мовної актуалізації буття, тобто, мовна (лексико-семантична) репрезентація новітніх модусів реальності